

Elits ciutadanes i propietat rural durant l'Alt Imperi. El cas dels *Clodii* de *Tarraco*

IBAN CABRELLES

Carrer de Santa Clara 6, 3r 2a, E-43204 Reus
ibancabrellesalbareda@yahoo.com

Els *Clodii* foren una *gens* influent dins la societat tarragonina dels segles I i II dC. Fins ara, gràcies a les inscripcions i les fonts escrites coneixíem els noms d'alguns dels seus membres més destacats, entre els quals el senador *Quintus Clodius Rufinus* i el cavaller *Marcus Clodius Martialis*. Respecte d'aquest darrer, noves descobertes epigràfiques de segells sobre *instrumenta* han permès relacionar-lo amb dos importants centres productors rurals de l'*ager Tarraconensis*, cosa que posa de manifest el gran arrelament que aquest grup gentilici tenia al territori. A partir d'aquesta constatació, l'article analitza també les possibles afectacions que sobre el patrimoni dels *Clodii* locals podria haver tingut la repressió efectuada per Septimi Sever contra els partidaris de Clodi Albí a *Tarraco*.

PARAULES CLAU

ECONOMIA, PROPIETAT RURAL, VITICULTURA, PROSOPOGRAFIA, *TARRACO*

The *Clodii* were an influential *gens* in Tarragonian society during the first and second centuries AD. Nowadays, thanks to epigraphical inscriptions and some written sources the names of some of most prominent members are known. Among them are included the senator *Quintus Clodius Rufinus* and the knight *Marcus Clodius Martialis*. Regarding the last one, new epigraphic discoveries of stamps on *instrumenta* have allowed to relate him to two important productive rural centres placed in *ager Tarraconensis*. These evidences reveal the deep roots that this gentilece group had got into the territory. From this observation, the paper analyzes the possible effects that over the heritage of local *Clodii* might had the repression carried on by Septimius Severus against Clodius Albinus' supporters in *Tarraco*.

KEY WORDS

ECONOMY, RURAL ESTATES, VITICULTURE, PROSOPOGRAPHY, *TARRACO*

Introducció

Els darrers estudis de l'epigrafia sobre *instrumentum* provinent de jaciments romans de la zona occidental del Camp de Tarragona han permès identificar un influent personatge de la *Tarraco* altimperial, *Marcus Clodius Martialis*, en diversos establiments rurals. La descoberta té especial rellevància, ja que és un dels pocs casos en què és factible relacionar certs assentaments rurals amb un membre de l'elit ciutadana, del qual, a més, en coneixem la carrera política. Agafant com a punt de partida aquesta important descoberta, hem intentat resseguir allò —poc— que coneixem de la història de la *gens Clodia* a la capital tarragonina a través de la informació que ens faciliten les inscripcions inventariades fins al moment. El propòsit és múltiple: en primer lloc, identificar les fonts de riquesa dels *Clodii* locals i vincular-les, en la mesura en què les dades ho fan viable, amb el seu ascens social; en segon lloc, fer una aproximació a l'estructuració interna de les seves propietats; en tercer lloc, detectar possibles associacions d'individus tant en l'àmbit de gestió dels centres productius com pel que fa a les relacions socials entre les diverses *gentilitates* de la ciutat; en darrera instància, hem cregut oportú analitzar les implicacions que la guerra civil del 196-197 dC tingué en el patrimoni d'aquesta *gens*, per tal com sabem que un dels seus representants, *Quintus Clodius Rufinus*, senador probablement nascut a *Tarraco*, fou represaliat pel seu suport al bàndol de Clodi Albí.

Els *Clodii* de *Tarraco*

Dins el ric corpus epigràfic tarragoní tenim documentats, fins a l'actualitat, catorze membres de la *gens Clodia* establerts a la mateixa *Tarraco* o en algun dels assentaments del seu territorium. A aquests testimonis cal afegir els ja esmentats segells sobre instrumenta, que seran objecte de la nostra atenció més endavant. Centrant-nos per l'instant en la informació que ens transmeten les inscripcions lapidàries, podem assenyalar, d'entrada, que els *Clodii* locals gaudiren d'un gran arrelament a la *civitas Tarraconensis*; alguns van accedir a les màximes magistratures de la colònia. Tal és el cas de *Marcus Clodius Martialis* (RIT 168), que pertanyia a l'orde eqüestre, el qual, sota els Flavis, va fer una brillant carrera política dins la cúria i va ocupar successivament el flaminat del culte imperial, la qüestura i el duumvirat, com també responsabilitats en l'àmbit castrense en qualitat de *praefectus fabrum*, *praefectus insularum Balarum* i, probablement, *praefectus orae maritimae*, totes les quals funcions relacionades versemblantment amb la guarnició acantonada a la ciutat.

Un personatge amb una trajectòria similar a la de *Martialis* fou *Lucius Clodius Ingenuus* (RIT 267), natural de la població mallorquina de *Palma*, de la qual, després d'haver-hi exercit tots els honors municipals, es traslladà a *Tarraco* on féu de *flamen* de la *provincia Hispania Citerior* en algun moment del segle II dC. Des d'un punt de vista històric, resulta força destacable el seu origen balear. En relació amb això, no podem passar per alt el vin-

cle d'alguns *Clodii* amb les Illes, que potser arrenca ja amb *Publius Clodius Pulcher*, nascut del matrimoni d'*Appius Claudius Pulcher* amb *Metella Balearica*, filla del conqueridor de les Balears, *Quintus Caecilius Metellus* (Suet., *Iul.* 20; Cic., *Ad Att.* 2.21.6; Varr., *RR* 3.16). Aquesta connexió amb l'arxipèlag, situat en una de les principals rutes d'exportació dels articles produïts a l'*ager Tarraconensis*, podria resultar significativa a l'hora de valorar la participació d'individus com ara *Clodius Martialis* en el negoci vinícola a les nostres terres.

Un tercer integrant d'aquesta *gens*, del qual s'ha de remarcar la carrera pública, és el llibert *Clodius Musaeus* (RIT 410), servir augustal amb posterioritat a l'any 100 dC. L'exercici d'aquest càrrec per *Musaeus*, normalment reservat al personal servil de les famílies més influents, ens serveix d'indicador per a valorar el grau d'integració i preeminència social que havien obtingut els *Clodii* a la Tarraco de la segona centúria de l'Era. Malauradament, no tenim, ara per ara, cap indici per a esclarir el lligams d'aquest *libertus* amb cap dels *ingenui* coneguts, ni tampoc estem en disposició de resseguir les bases de la seva puixança econòmica, inherent a la dignitat que detenia. No és aquest l'únic exponent de lliberts vinculats als *Clodii* que coneixem a Tarraco. A RIT 543 s'esmenta un *Caius Clodius Amarantus*, casat amb *Cincia Saturnina*, patrons al seu torn de *Caius Clodius Privatus*. Tal com s'expressa al text epigràfic, *Amarantus* estava sota el patronatge d'un *Caius Clodius*, que resulta temptador d'identificar amb *Caius Clodius Aemilianus* (RIT 542 i 932), *possessor* de la *villa* de Darró, si bé les cronologies assignades a cadascuna de les respectives inscripcions donen problemes a l'hora de verificar aquesta hipòtesi.¹ D'acord amb les datacions, en canvi, sembla més factible establir un possible vincle entre *Aemilianus* i *Caius Clodius Charitonis* (RIT 457), encara que res no permet afirmar-ho amb seguretat. *Charitonis*, malgrat la seva condició servil, degué ser un personatge de certa rellevància, tal com demostra el fet que el seu epitafi fos dedicat per un *Lucius Gavius Servatus*, possiblement *ingenuus*. S'ha de destacar que entre els *Gavii* locals figura un *Cnaeus Gavius Amethystus*, natural de Palma i instal·lat a Tarraco per a exercir-hi el flaminat (RIT 280). Novament, doncs, retrobem, bé que de manera indirecta, una nova possible via de connexió entre els *Clodii* i l'arxipèlag balear.

Esment a banda mereix *Clodia Rufina* (RIT 458), filla d'un *Quintus Clodius*, en què diversos autors han reconegut el senador *Quintus Clodius Rufinus* (Barbieri, 1952: núm. 181; Lambrechts, 1972: núm. 1127; Arce, 1988: 113-115; Gabrielli, 1995-1996: 351), *legatus Augusti pro praetore Numidiae* (CIL VIII 4211), entre els anys 190 i 192, sota Còmmode, i *magister fratrum Arvalium* a Roma el 193 dC (CIL VI 2102), executat per Septimi Sever després de la guerra civil del 196-197 dC (SHA, *Sev.* 13.5). Fins ara, l'*origo* tarragonesa d'aquest important personatge s'ha deduït exclusivament a partir de la informació continguda en la làpida esmentada, per bé que aquest podria no constituir l'únic testimoni de la seva presència a la ciutat. En aquest sentit, en un sarcòfag recuperat a l'ermita de la Mare de Déu de la Riera (les Borges del Camp) i provinent de la veïna *villa* altimperial de les Parades de Sant Bartomeu, hi ha consignat el nom del llibert *Quintus Clodius Evangelus*

1. La làpida de *Clodius Amarantus* correspon, segons Alföldy, al segle I dC i les de *Charitonis* i *Aemilianus* a la primera meitat del II dC.

(RIT 916), del qual, segons la seva onomàstica i també la cronologia de la peça (segle III dC), és factible inferir-ne una probable inclusió dins la branca familiar de *Clodius Rufinus*.

De la resta de persones documentades a la ciutat que duen aquest gentilici, en disposem de molt poca informació, bé per l'estat fragmentari de les làpides on surten esmentats, bé pel laconisme dels epígrafs. En recollim els noms de *Clodia Tertullina* (RIT 544); *Clodia Orbiana* (RIT 35), parella d'un inconnegut representant de la *gens Iulia* amb qui tingué una filla, *Iulia Sabina*; *Clodia Canilla*, esposa del *plumbarius Aemilius Assaracius* (RIT 440), i *Clodius Fuscus* (RIT 456), preceptor d'una tal *Claudia*. La informació que ens aporten aquestes inscripcions ens permet reconstruir alguns lligams amb d'altres *gentes* establertes a Tarraco, que ens ajuden a restituir parcialment la xarxa d'interrelacions personals, especialment interessant a l'hora d'abordar els detalls relatius a la transmissió patrimonial. Malgrat les múltiples variants que ofereix el resseguiment de les diverses línies prosopogràfiques, apuntarem aquí només els casos que poden revestir més rellevància des de la perspectiva que plantejem. D'entre les *gentes* amb què els *Clodii* contragueren vinculació, destaca en primer lloc la dels *Iulii*, nomen àmpliament repetit en l'epigrafia tarragonina, circumstància que d'entrada complica la recerca de possibles afinitats. Segons es desprèn de les inscripcions RIT 35 i RIT 458, la *gens Clodia* i la *Iulia* estaven emparentades; en el primer supòsit, com hem vist, fou una *Clodia* qui es maridà amb un *Iulius*, mentre que en el segon fou una *Iulia*, *Iulia Helice*, qui es casà amb un *Clodius*, de la qual unió nasqué el *Quintus Clodius Rufinus* esmentat, pare de *Clodia Rufina*. Destaca entre els *Iulii* la figura d'un *Quintus Iulius*, avi matern d'un *Publius Licinius Laevinus*, aquest darrer amb una trajectòria força similar a la de *Clodius Martialis*, que accedí a les dignitats d'edil, qüestor, duumvir, *flamen Romae et divorum Augustorum* i, per fi, a la de *praefectus* de la *cohors I Nova Tyronum*, unitat adscrita a la *praefectura orae maritimae*. Quant a la *Licina*, hem de recordar que es tracta d'una *gens* ben arrelada al nord-est de la *Citerior*, sobretot a la Laietània, on devia disposar d'un important patrimoni rural.

Una altra de les *gentes* ciutadanes lligada als *Clodii* fou la *Porcia*, un vincle establert a través del matrimoni del sevir augustal *Clodius Musaeus* (RIT 410) amb *Porcia Hieronis*, possiblement també una lliberta. Curiosament, un dels *Porcii* tarragonins, *Marcus Porcius* (RIT 301), originari de la *Narbonensis*, fou designat igualment *praefectus orae maritimae* i *flamen divorum Augustorum provinciae Hispaniae Citerioris*. Els altres epígrafs no mostren parentius de sang entre els personatges, per bé que, de totes maneres, podem aventurar-ne una interacció força estreta entre aquells que hi apareixen designats. Així, *Lucius Gavius Servatus* cultivà gran amistat amb *Caius Clodius Charitonis* (RIT 457), similar, segurament, a aquella que professà *Clodius Felicio* (RIT 682) envers *Valeria Flavina* i el fill d'aquesta, *Valerius Rogatus*, tot i que aquí la natura de la relació no queda prou explicitada en el text. Dins els *Gavii* mereix especial atenció *Cnaeus Gavius Amethystus* (RIT 280), oriünd de Palma, igual que el seu quasi contemporani, *Clodius Ingenuus*. Pel que fa als *Valerii*, sobresurten entre els seus representants *Lucius Valerius Latinus* (RIT 165), de Barcino, que dedicà un pedestal a *Lucius Caecina Severus*; un altre *praefectus orae maritimae*, i *Caius Valerius Avitus* (RIT 352 i RIT 923), natural d'*Augustobriga*, duumvir i propietari de la rica *villa* dels Munts (Tarrats *et al.*, 2000: 371; Alföldy, 2003: 168; Gorostidi, 2010: 86-87), ambdós d'època

antonina. Completa aquest quadre la dedicatòria adreçada per *Clodius Fuscus*, a la seva alumna, *Claudia*, que ens il·lustra d'un lligam col·lateral de la nostra *gens* amb els *Claudii*, entre els quals figura també un *praefectus orae maritimae*, *Tiberius Claudius Paullinus* (RIT 22).

Totes les referències epigràfiques als *Clodii* tarragonins que hem comentat s'insereixen dins del lapse cronològic comprès entre els segles I i III dC, i la més moderna és la de *Clodius Evangelus*, datada per G. Alföldy, sobre la base de les característiques formals del sarcòfag on es gravà, en un moment imprecís d'aquesta última centúria. En èpoques posteriors desapareix a *Tarraco* qualsevol rastre d'aquest *nomen*, circumstància que, si bé pot ser atribuïda a la davallada generalitzada d'inscripcions durant el Baix Imperi, pensem que podria haver estat propiciada, en certa mesura, pels esdeveniments dels anys 196-197 dC, de què parlarem més endavant.

En resum, de la breu anàlisi prosopogràfica que acabem de fer es desprenen diverses conclusions a tenir en compte. En primer lloc, els *Clodii* foren, al llarg de tota l'etapa altimperial, una de les *gentes* prominents dins l'aristocràcia de *Tarraco*, posició que detingueren mercè al seu patrimoni, bona part del qual, com detallarem de seguida, raïa dins dels mateixos límits de l'*ager Tarraconensis*. A banda d'altres proves fefaents, la capacitat econòmica d'aquesta *gens* es confirmaria per la citació de diversos lliberts, almenys un dels quals, *Clodius Musaeus*, demostra haver obtingut un estatus més que notori, amb què s'explicaria el seu ascens al sevirat. En segon lloc, i continuant amb aquesta idea, no podem passar per alt l'elevat rang social i polític que assoliren alguns dels *Clodii* locals, en especial *Clodius Martialis*, cavaller, i *Clodius Rufinus*, probable senador, dignitats ambdues que exigien als seus titulars gaudir d'una situació econòmica privilegiada, la qual considerem que podria derivar, almenys en part, de la seva implicació en activitats productives i mercantils, amb què progressivament haurien engruixat una ja puixant fortuna. A l'últim, s'adverteix una vinculació de certa rellevància amb les Balears, la qual es fa palesa, ja només amb els testimonis directes, en *Clodius Ingenuus* i *Clodius Martialis*, cosa que, vist el paper comercial que tingueren les Illes durant tota l'Antiguitat, no deixa de ser significatiu.

El patrimoni dels *Clodii* al *territorium* de *Tarraco*

Com hem dit, el gran ascendent que tingueren el *Clodii* dins la política cívica sembla fonamentat, en bona mesura, en les rendes que alguns dels seus integrants obtingueren de les diverses explotacions agrícoles instal·lades al *territorium*. Fins ara, el *nomen* ha estat identificat als assentaments de Mas d'en Toda (Riudoms), Darró (Vilanova i la Geltrú), Parades de Sant Bartomeu (les Borges del Camp), el Roquí (Reus) i Mas de Gomandí (Riudoms), dels quals els tres primers són, versemblantment, *villae*, mentre que els altres corresponen a dues bòbiles rurals (fig. 1). Veiem, d'entrada, que, tret de Darró, les possessions dels *Clodii* tendiren a concentrar-se al marge dret del riu Francolí, concretament en una franja força restringida que abastaria l'àrea central de l'actual comarca del Baix Camp, compresa entre

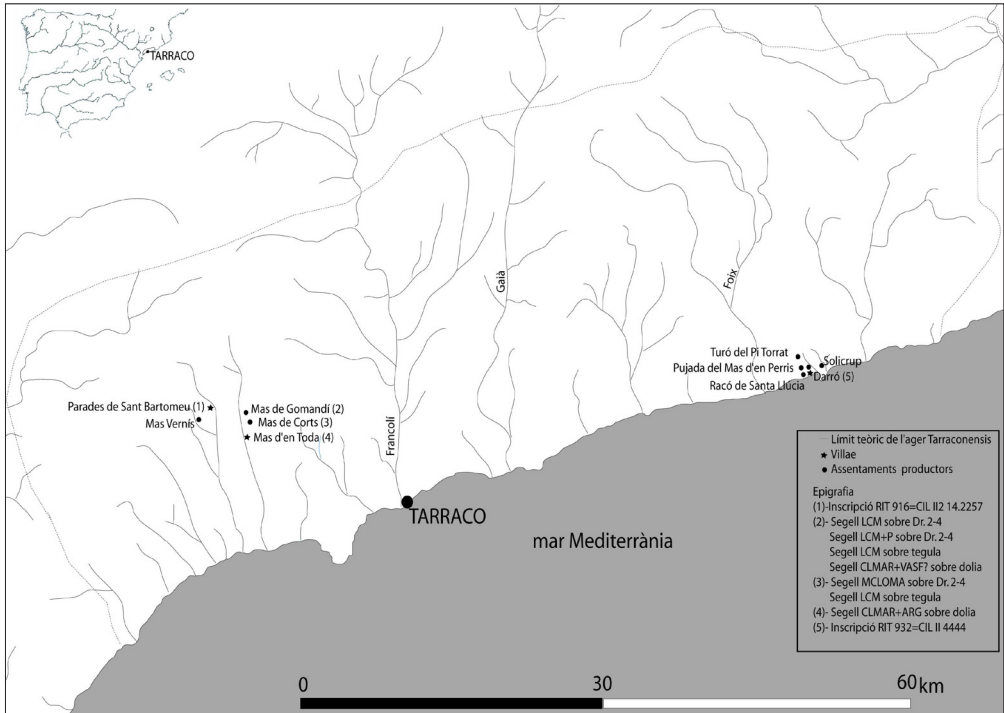

Fig. 1. Distribució de les inscripcions amb el *nomen* Clodius i de les sèrie de segells associades.

els termes municipals de Botarell i Reus. Gràcies a les recents descobertes epigràfiques a què hem fet referència al començament d'aquest article, no tan sols s'han pogut associar aquests enclavaments amb la *gens* esmentada, sinó que alhora han fet viable un intent de restitució de l'organització interna d'algunes d'aquestes propietats. A banda d'això, a través dels segells també hem pogut resseguir les fonts de riquesa d'aquests individus i, al mateix temps, detectar algunes associacions nominals que aboquen nova llum sobre l'estructuració del treball i el repartiment de responsabilitats en aquests centres.

El «sistema fundiari»: Mas d'en Toda, Mas de Gomandí i Mas de Corts

Emprem aquí l'expressió «sistema fundiari» per a descriure una agrupació d'establiments amb un *possessor* o *possessores* comuns, jerarquitats a partir d'un nucli des del qual es duria a terme la gerència de les diverses activitats desenvolupades en el conjunt. S'englobarien, per tant, en un únic patrimoni, encara que les diferents parts que l'integraven estiguessin

disseminades en parcel·les discontinues dins la trama cadastral. Normalment, a partir de l'època altimperial, el centre gestor d'aquests *fundi* raïria en una *villa*, que en l'exemple que aquí plantegem es podria situar a l'estació arqueològica de Mas d'en Toda. D'aquest enclavament dependrien els complexos productius satèl·lits del Roquís i de Mas de Gomandí, dedicats exclusivament a la manufactura de peces de terrissa. No és la primera vegada que s'han posat damunt la taula les relacions entre els assentaments esmentats; així, ja P. Gebellí havia apuntat anteriorment, a partir de la correspondència de l'epigrafia sobre *instrumenta* entre ambdós indrets, els estrets vincles observables entre el Roquís i Mas de Gomandí, i va arribar a considerar-los un únic jaciment (Gebellí, 1995), opinió que, a la vista dels resultats de les últimes investigacions, no pot ser sostinguda. Així mateix, en un article recent que publicàvem conjuntament amb aquest autor, ja vàrem proposar, a tall d'hipòtesi i com a justificació a la inexistència d'àrees residencials permanents immediates a les estructures tretes a la llum al Roquís, que l'àrea residencial d'aquest taller podria trobar-se relativament distant, en concret a la zona de Mas d'en Toda (Cabrelles i Gebellí, 2011: 515). Tal supòsit, mancat llavors d'elements de comprovació prou sòlids, ha agafat ara un caire força més solvent mercè a la identificació del nom de *Caius Clodius Martialis* en diversos objectes provinents de cadascun dels assentaments esmentats.

Dels tres emplaçaments, el millor conegut fins al present és el Roquís o Mas d'en Corts, afectat per les obres de la variant de circumval·lació de Reus, la T-11, i objecte d'una intervenció arqueològica d'urgència l'any 1999 en el transcurs de la qual hi va aflorar part dels vestigis d'una important *figlina*, amb una superfície útil calculada entorn els 3.000 m². Les instal·lacions de la bòbila, aixecades damunt els fonaments d'un bastiment anterior, d'època republicana, estaven conformades per un seguit d'àmbits adossats amb un arquitectura elaborada i distribuïts segons criteris de funcionalitat al llarg d'un eix de més de 60 m de longitud estès de nord a sud (Vilaseca i Adiego, 2000; Gebellí, 2007; Cabrelles i Gebellí, 2011). A part de les evidències purament arquitectòniques, la bòbila del Roquís ha proporcionat un interessant repertori d'epigrafia sobre *instrumenta*, datable, grosso modo, de la primera meitat del segle I dC. Destaca, en primer lloc, una col·lecció de pivots de Dressel 2-4 laietanes amb les marques *ACAN*, *ACAN+CALAM* i *ANTC[---]* o *ANTIC[---]*, originàries de terrisseries del Baix Llobregat (Berni, 2010: 172-173), recuperats entre les restes dels magatzems de la *figlina*. Per un altre costat, ha estat inventariat un conjunt d'estampetes sobre àmfors locals que poden ser considerades com a pròpies del taller. Entre aquestes hi ha algunes que consignen *duo* o *tria nomina*, atribuïbles a *ingenui*, com *ANT-VEN*, en Pascual 1 i Dressel 2-4 (Berni, 2011: 490-495); *Q [---] MODES(ti)*, en Dressel 2-4 (Berni, 2010: 188) i, especialment per al que aquí ens interessa, *M(arci) CLO(dii) MA(rtialis)*, en Dressel 2-4 (Berni, 2010: 176) i *LCM*, sobre *tegula*, que podria desenvolupar-se com a *L(ucii) C(lodii?) M(artialis?)* (Berni, 2010: 196), i les que porten solament *nomina* o *cognomina*, com *GALLIC(i)* i *SILVAN(i)*, corresponents a persones d'extracció servil (*servi* o *liberti*) (Járrega, 1995: 182; Berni 2010: 193). Aprofundirem posteriorment en l'anàlisi de les implicacions que en l'aspecte laboral i organitzatiu de la *figlina* poden inferir-se de la lectura d'aquests segells.

Cap a mitjan segle I dC la terrisseria reusenca fou objecte d'una remodelació en profunditat que en modificà substancialment la distribució interna. No estem gaire ben informats de les circumstàncies en què continuà operant el taller a partir de llavors, per bé que s'ha comprovat que els espais més afectats foren sobretot l'àrea d'emmagatzematge i la zona dels forns, la primera completament abandonada i enderrocada i els segons, desmantellats. Sembla, doncs, que la terrisseria funcionà només amb part de les antigues dependències actives, en les quals, després d'obliterar alguns dels paraments, s'habilitaren nous forns, de dimensions més petites que els precedents. Aquests equipaments s'adaptaven a un mode productiu distint, centrat sobretot en l'elaboració de ceràmiques comunes i, esporàdicament, peces de terra sigil·lada, com també potser petites remeses de materials de construcció. En aparença, aquí la fabricació d'àmfores cessà completament durant aquest període, dada que, en cap cas es pot extrapolar al conjunt de l'*ager Tarraconensis*, on s'ha palesat en d'altres nuclis rurals, com Els Antigons (Reus) o Barenys (Salou), la pervivència de la producció amfòrica (amb les Dressel 2-4 evolucionades) fins ben entrat el segle III dC (Járrega i Otiña, 2008: 284; Járrega i Abela, 2011: 178; per al fenomen artesà a les comarques de Tarragon, Revilla, 2008).

Volem insistir en la idea que l'establiment del Roquís no és assimilable ni estructuralment ni funcional a una àrea industrial associada a una *villa*, sinó que conformava un conjunt autònom, segregat de qualsevol zona residencial i desvinculat de les estrictes necessitats inherents a l'autoabastiment de la propietat. Des de la nostra perspectiva, s'ha de considerar, per tant, una instal·lació orientada a la producció a gran escala d'artefactes ceràmics destinats preferentment a la venda en els mercats locals, regionals o exteriors, amb poques o nul·les connexions envers el cicle agrícola que tenia lloc al *fundus* (per a aquest model productiu: Revilla, 1995).

Respecte a Mas d'en Toda, malgrat no haver-s'hi fet cap actuació arqueològica rellevant, totes les informacions recopilades semblen suggerir, sense gaires dubtes, que a l'indret s'emplaçaria un assentament de tipus *villa*. Avalaria aquesta suposició la notícia transmesa l'any 1905 per T. Cavallé Recha, en la qual exposava textualment «Que Riudoms se hallaba emplazado en remotos tiempos, á dos kilómetros hacia el norte del sitio que ahora ocupa y al este de un riachuelo que ha degenerado en rambla ó riera por efecto de la desaparición de los bosques que cubrían la antedicha cordillera de Prades; lugar donde la tradición nos dice que existía antiguamente otra población y en el cual se han encontrado monedas, pavimentos, sepulturas y objetos de arte romanos» (Cavallé, 1905: 165), visió corroborada per S. Vilaseca en informes publicats els anys 1927 i 1945 (Massó, 2006: 4-5). L'antic poble a què es refereix Cavallé i que esmenta al seu torn Vilaseca seria el de «Llevària», tingut popularment com a origen de Riudoms, creença que, tot i resultar infundada, permet intuir la importància de les restes que s'hi amaguen i que, probablement, romangueren visibles fins ben entrat el període medieval.

Ultra aquestes aportacions literàries, disposem, com a proves més tangibles de la natura del lloc, de les descobertes materials realitzades en superfície, entre les quals destaquen, a banda dels nombrosos fragments ceràmics, un seguit de revestiments marmoris; una

nina articulada d'ívor, avui desapareguda (Massó, 1997: 11-13), i el tors d'una estàtua de Bacus, dipositada actualment al Museu Arqueològic Salvador Vilaseca i datat, segons E. Köppel, de finals del segle I o inicis del II dC (Köppel, 1993: 226 i 231-232). Aquesta peça escultòrica ens aporta una informació preciosa sobre les característiques de l'emplaçament, en un doble sentit: d'una banda, denota un cert grau de refinament de les condicions de vida pròpies del lloc, cosa que ratificaria la seva consideració de *villa* i, de l'altra, pot ser interpretada com un indicador de la seva base econòmica, presumiblement el vi, detall que cobra rellevància a la vista de la identitat del seu possible propietari, *Clodius Martialis*. La relació de *Martialis* amb aquesta *villa* ve determinada per la identificació d'un segell *CLM [---]* en un fragment de paret d'un *dolium* recollit a les rodalies del jaciment, per al qual P. Berni ha proposat la lectura *CL(odii) M(artialis)*. L'estampeta està associada a una altra marca col·locada a sota mateix de la precedent, en la qual la llegenda *ARG[---]*, que el mateix Berni considera com inicials del *cognomen* de la persona que fabricà l'artefacte (Berni 2010: 205). És probable, doncs, considerant els estrets lligams que hi ha entre ells, que aquesta peça fos confegida en una de les dues terrisseries properes integrades a la hisenda.

Quant a Mas de Gomandí, fins al moment, tampoc s'hi han exhumat vestigis arquitectònics, limitació que imposa absoluta cautela a l'hora de fer-ne qualsevol tipus de valoració. Tot i així, en el decurs de successius treballs de prospecció en superfície s'ha inventariat una col·lecció d'objectes que deixa entreveure que estariem davant d'una edificació de natura equiparable a la del Roquís. D'entre tals evidències, destaquem un possible paviment laterici fet seguint la tècnica de l'*opus spicatum* i diversos estris ceràmics de producció local, entre els quals, fragments d'àmfores vinàries Dressel 2-4 amb els epígrafs *P*, *LCM+P*, *SILVAN(i)*, *GALLIC(i)* i *EVPR*, *tegulae*, una amb segell *LCM*, i un motllo per a la fabricació de peces de terra sigil·lada de la forma Drag. 37 (Romero, 1986: figs. 1-7; Massó, 1998: 283-285; Járrega, 1995: 184; Gebellí, 2007: 167; Berni, 2010). Així mateix, en una recerca recent emmarcada dins el projecte «ager Tarraconensis» impulsat per l'ICAC, s'hi recuperà un tros de *dolium* amb el segell *MCMART*, acompanyat de *FAVST*, desenvolupat per P. Berni com a *M(arci) C(lodii) MART(ialis)* i *FAVST(inus) (fecit)*, lectura que ens aporta una variant associativa de l'anterior conjunció *CL(odii) M(artialis)+ARG (fecit)*, documentada a Mas d'en Toda. Sobre la relació de la *gens Clodia* amb aquest jaciment, a més d'aquest testimoni, comptem amb el de l'estampeta *LCM —L(uci) C(lodii?) M(artialis?)—*, present també, com hem relatat, al Roquís i que aquí apareix impresa sobre materials de construcció i, juntament amb la lletra *P*, en contenidors amfòrics, a diferència d'aquella *figlina* on ha quedat patent en solitari i sobre *tegula*. Val a dir que la mateixa marca *LCM+P* en Dressel 2-4 tarragonesa ha estat trobada a *Carthago* en contextos de la primera meitat del segle I dC, cosa que ens proporciona, doncs, una nova prova relativa a la identificació de l'assentament com a taller ceràmic. Corroboraria això la coincidència onomàstica entre les estampetes provinents d'aquest centre i les del Roquís, la qual es manifesta, a part de les al·lusives als *Clodii*, en les servils *SILVAN(i)* i *GALLIC(i)*, al voltant de les quals reprendrem la dissertació més endavant.

Un cop mostrats els lligams entre els tres establiments, resta plantejar la qüestió de com s'articulava internament el *fundus*. Des d'un vessant purament territorial, els jaciments descrits disten entre si entre 1 i 2 km en línia recta; en concret Mas d'en Toda, el més meridional, resta allunyat de l'ubicat més al nord, Mas de Gomandí, prop d'1,8 km, mentre que el Roquís serveix una relativa equidistància respecte ambdós de vora un quilòmetre just. A priori, una tal separació complica proposar la possibilitat que s'integressin en una única gran propietat, ja que aquesta hauria d'abastar una extensió mínima de 200 ha, o sigui ocupar gairebé l'equivalent a quatre centúries de 20 × 20 *actus*. Tanmateix, aquesta configuració no pot ser del tot descartada, sobretot si atenem al fet que dins l'àrea imaginària que dibuixen hi ha d'haver una total absència d'indisidius relatius a l'existència d'altres enclavaments coetanis, malgrat que som conscients que aquest argument *e silentio* sempre és arriscat en arqueologia. Si ens fixem en el mapa, l'entorn poblacional d'aquest *fundus* restaria determinat per la presència d'altres *villae* circumdants, a les quals, tal vegada, calgui adjudicar els assentaments menors pròxims al seu radi d'influència, encara que aquesta hipòtesi sigui prou remota. Així, al sud de Mas d'en Toda s'ubicava la important *villa* de l'Hort del Pelat (Riudoms) (Arola i Bea, 2002: 75-91) amb la qual, suposadament, podria estar relacionada la instal·lació de premsatge descoberta a Molins Nous.

Cap a l'oest, ja al terme de Reus, trobem les estacions arqueològiques dels Cinc Camins, de tipologia inconeguda, i La Boada, catalogada tot sovint, sense gaire base, com a *villa* (Massó, 1983: 7, 2003; Járrega i Prevosti, 2011: 464). En aquest indret es conserven visibles les romanalles d'un forn ceràmic on es confeccionaven *tegulae* i àmfores Dressel 2-4, algunes de les quals segellades amb la marca *IR*, identificada a *Carthago* igual que *LCM+P* (Gebellí, 2007: 80, 164-165, 171; Berni, 2010: 185; Freed, 1998: 351). En direcció est, es localitza la *villa* de les Parades de Sant Bartomeu, potser pertanyent també als *Clodii*, mentre que vers el nord, més amunt de Mas de Gomandí, les possibles afrontacions es perden degut a l'existència d'un buit de jaciments dins els límits municipals de Maspujols i l'Aleixar.

De totes maneres, s'ha de posar sobre la taula l'opció que tota finca no conformés un *continuum* espacial, sinó que entremig s'intercalessin parcel·les de diferents *possessores*. A favor d'aquesta argumentació hi ha la posició que ocupen els tres centres respecte a la trama centuriada. Seguint I. Arrayás (2005: 215-239), cadascun restaria inscrit dins d'una quadrícula distinta en la xarxa ortogonal, cosa que, si bé no resulta intrínsecament demostrativa, ens ajuda a copsar els paràmetres que determinaren el model de poblament en aquest sector. La disposició dels tres assentaments respecte als eixos cadastrals mostra com tots s'erigeix molt a la vora d'un encreuament entre *kardo* i *decumanus*, amb la qual cosa la seva comunicació quedaria àmpliament garantida, atès que aquestes *limitationes* eren considerades legalment *publica itinera* i se'n deixava el manteniment en mans dels *duumvirs* o de funcionaris de la *colonia*. A banda dels *kardines* i *decumani*, la vialitat entre ells es completava amb el camí del Roquís, possible *iter inter agros* romà, que venint de Reus es bifurca a l'alçada del jaciment homònim passant el seu ramal meridional arran de Mas d'en Toda, i la Riera de Maspujols, a través de la qual quedarien enllaçats quasi directament

Mas d'en Toda i Mas de Gomandí. De manera que, mitjançant aquests camins, es podria considerar vertebrada la propietat sense necessitat que estigués tota unida. D'altra banda, es podria pensar també que la disgregació de les finques fou la situació de partida producte de les primeres assignacions, la qual, amb el temps, evolucionà cap a la formació d'una propietat compacta mitjançant successives adquisicions per compra o per altres mitjans.

Les Parades de Sant Bartomeu

Malgrat que aquest indret no ha estat excavat, les restes materials recuperades en superfície per les seves rodalies semblen indicar que s'hi emplaçava un establiment rural altimperial de tipus *villa*. Tal suposició ens és propiciada per la troballa de peces de decoració sump-tuària, com una col·lecció de revestiments de marbre i, sobretot, de la inscripció RIT 916, que alhora fa que ens adonem de la vinculació de l'emplaçament amb els *Clodii*. Això de banda, les dades fins ara a l'abast són força minses i en cap cas no ens autoritzen a referendar categòricament aquest aspecte. Igualment, persisteixen els dubtes al voltant de la seva cronologia funcional, per bé que, vist el repertori ceràmic que s'hi ha identificat, no creiem que hagués estat actiu més enllà de la primera meitat del segle III dC (Massó, 1986: 12-13; Ferrer, 1978: 33), segons que s'infereix de la recollida d'unes poques peces de sigil·lada africana A i del mateix sarcòfag dedicat per *Clodius Evangelus*, datat, a parer de G. Alföldy, sense més precisions, en la centúria esmentada. Tampoc no estem en condicions d'escatir quina seria la base econòmica de la presumpta *villa*, encara que deduïm que estava encarada a una producció diversificada, ara per ara desconeguda, dins la qual tindrien un paper destacat els cereals, tal com provaria la identificació de peces de molí de pedra volcànica recuperades vora l'ermita de la Riera, tots fora de context.

Territorialment parlant, el jaciment apareix implantat en una zona on l'hàbitat rural altimperial presenta una densitat escassa; és l'assentament més proper al de Mas de Vernís (Botarell). En el decurs d'una prospecció que efectuàrem recentment en aquest indret vàrem documentar, reutilitzats en els marges, fragments de *tegulae*, de paviments d'*opus signinum* i d'un possible carreu usat com a contrapès, així com uns pocs exemplars de ceràmiques comunes romanes. Aquestes restes, unides a l'orografia del lloc, on es dibuixa un petit turó isolat al vessant meridional del qual hi hauria les construccions, ens fan suposar que allí s'alçava alguns tipus d'estructura de premsatge, probablement aïllada i que podria dependre de les Parades de Sant Bartomeu, de la qual dista escassament 1 km en línia recta. A més d'aquest, hi ha indicis de la presència d'un segon jaciment romà a Mas d'en Giol, edificació força antiga i que la gent del indret creia «que havien fet els moros», cosa que podria ser indicativa de l'existència de vestigis arqueològics, per bé que això no ha estat comprovat. Tant el Mas d'en Vernís com el Mas d'en Giol, juntament amb el Mas Duran i el Mas Perdiu, formaven part en època medieval del domini conegut com a Quadra dels Tascals (Jové, 1996), que potser hauria perpetuat el record d'un *fundus* antic.

Sobre la relació del presumpte llibert *Quintus Clodius Evagelus* esmentat a RIT 916 amb *Quintus Clodius Rufinus*, hem d'exposar, a favor de tal conjectura, a part de la coincidència del *praenomen* i el *nomen*, la mateixa datació de les Parades de Sant Bartomeu, que, cenyint-nos a les escadusseres proves materials, aparentment assolí el màxim esplendor al llarg del segle II dC, contemporàniament a aquell personatge. Si es confirmaria aquest plantejament, podríem estar davant d'una de les possessions del senador tarragoní, conformada un altre cop per una *villa* i dos centres productors dependents, l'hipotètic de Mas d'en Giol i el de Mas d'en Vernís, aquest últim enfocat potser a l'elaboració de vi o d'oli.

Darró i el seu entorn

Els vestigis altimperials localitzats a l'estació arqueològica de Darró comencen a visualitzar-se cap a finals del segle I aC. En aquest moment es detecta un progressiu desplaçament de les àrees productives des de les cases-taller ubicades al turó de Sant Gervasi, on s'alçava l'antic *oppidum* ibèric, cap al pla, on es construeix una instal·lació vitivinícola acompanyada d'una *figlina* on es fabricaven àmfores. La bòbila forma un espai ben delimitat estructuralment, constituït per una bateria de dos forns de planta rectangular i dimensions idèntiques (2,37 m de llarg i 1 m d'ample a l'alçada dels *praefurnia*), oberts a un espai quadrangular, possiblement cobert, des del qual eren servits. Al costat d'aquest àmbit es localitzà una dependència quadrangular annexa, interpretada com a bassa de decantació (López Mullor *et al.*, 2008: 134-136). El repertori morfològic d'aquesta *figlina* comprenia una gran varietat d'utensilis de terra cuita: *tegulae*, *imbrices*, *bipedalis*, ceràmica comuna i àmfores, entre les quals Pascual 1, Dressel 7-11 i dos tipus desconeguts, un denominat PD 1, que A. López Mullor i X. Fierro descriuen com un «recipiente de base plana i amb una boca semblant a la Dressel 2-4», i un segon, designat com a PD 2, que aquests mateixos autors caracteritzen com de «llavi de secció quadrada i cos similar a la Pascual 1» (López Mullor i Fierro, 1988: 61-63). Cap als inicis del segle II dC es bastí, a una certa distància del conjunt artesanal, una sumptuosa *villa* estructurada entorn un corredor frontal darrere del qual es distribuïen diverses estances col·locades en bateria. Aquest esquema fundacional fou alterat entorn els anys 220-240 dC, quan es va ampliar el recinte per la banda occidental, cosa que donà lloc a la configuració d'una nova ala residencial en forma de xamfrà. Es desconeix la superfície total de l'edifici, ja que una part de les seves dependències septentrionals es troba sota l'actual línia del ferrocarril. Segons el criteri d'ambdós arqueòlegs, responsables de les diverses intervencions al jaciment, la terrisseria de Darró es dataria entorn l'any 30 aC i seria, per tant, anterior a l'edificació de la *pars urbana* de la *villa*, erigida poc després de l'amortització dels forns, esdevinguda entre els anys 80 i 90 dC.

Pel que fa específicament a l'etapa altimperial, hem de valorar el fet que la *figlina* i les instal·lacions de premsat annexes siguin anteriors a la fundació de la *villa*. Probablement, doncs, no hem de pensar unidireccionalment que fou a través de les *villae* que s'estengué

el conreu de la vinya i es propicià l'exportació dels vins locals, sinó que hem de considerar també la possibilitat contrària; és a dir, que els beneficis obtinguts en aquest comerç podien haver estat invertits en l'edificació de luxoses cases de camp. Versemblantment aquest procés podria haver-se seguit en el cas de Darró, cosa que, sense constituir un fet aïllat en el conjunt del *territorium* tarragoní, posaria en relleu la implantació del sistema de la *villa* amb anterioritat a la seva plasmació arquitectònica concreta. Tal vegada, aquest model evidenciat a Darró es pot extrapolar a d'altres assentaments, com ara Mas de Toda, per bé que, degut a certs decalatsges en la cronologia inicial de la producció amfòrica entre el Penedès i el Camp de Tarragona i a l'evolució particular seguida en cada nucli rural, s'hagi de tenir molta cautela a l'hora de fer-lo extensiu. A més, en generalitzar qualsevol d'aquestes valoracions s'ha de tenir present la gran fluïdesa en la transmissió del patrimoni fundiari que sembla manifestar-se especialment al rerepaís de *Tarraco*, fenomen que complica la interpretació dels canvis estructurals i organitzatius palesats dins de cada finca, molts dels quals obeïren, segurament, a concepcions personals sobre l'estratègia d'explotació.

En tot cas, i centrant-nos en Darró, resulta força factible concloure que, en la construcció de la *villa*, hi tingueren un paper determinant els beneficis que els seus propietaris haurien extret del comerç vinícola i de la manufactura ceràmica. Això és encara més rellevant per tal com aquests propietaris podien haver estat vinculats a la *gens Clodia*, que com hem vist disposava d'individus que participaven activament en ambdues ocupacions. Que els *Clodii* haguessin entrat en possessió del lloc ja des dels seus inicis és, de moment, impossible de determinar; el que sí sabem és que en el segle II dC la finca era en mans de *Caius Clodius Aemilianus*, personatge pràcticament desconegut, però d'un indubtable ascendent social, tal com revelen els epígrafs al seu nom descoberts a *Tarraco* i a la mateixa *villa*, tot i que no s'ha de descartar que es tracti d'un cas d'homonímia.

Darró s'insereix dins d'un espai densament poblat durant l'Alt Imperi, on destaquen els jaciments del Bosquet (Sant Pere de Ribes), Solicrup I (Vilanova i la Geltrú), el Garrofer de la Cisterna (Sant Pere de Ribes), el Racó de Santa Llúcia (Vilanova i la Geltrú), la Torre de Sant Joan d'Enveja (Vilanova i la Geltrú), la Pujada del Mas d'en Perris, el Turó del Pi Torrat (Vilanova i la Geltrú), la Serra dels Paranyes (Sitges) i Puigmoltó (Sant Pere de Ribes). De la major part, no excavada, se'n desconeix la natura, cosa que fa del tot inviable, ara per ara, fer-ne qualsevol mena d'interpretació. No obstant això, n'hi ha tres, els del Bosquet, Solicrup i el Garrofer de la Cisterna, que, havent estat intervinguts, mostren un esquema arquitectònic que suggereix la seva vinculació a un domini territorial més extens, probablement un *fundus*. Especialment rellevants són els casos del Bosquet, petita planta vinícola autònoma, en funcionament entre mitjan segle I aC i les darreries del I dC, constituïda per quatre dipòsits disposats en bateria i una àrea d'emmagatzematge de *dolia* (Bosch i Miret, 1987: 228-232), i del Garrofer de la Cisterna, edificació rural de gran senzillesa arquitectònica i dimensions reduïdes, ocupada exclusivament durant el segle I dC (García *et al.*, 1990: 49-70). Quant a Solicrup, les restes preservades són força escadusseres i s'hi ha identificat únicament un sòl d'*opus signinum*, interpretat vagament com a zona de premsatge de raïm, sense altres estructures associades.

Crida poderosament l'atenció que la datació de tots tres indrets no depassi la primera centúria de l'Era, amb una cronologia final, doncs, gairebé idèntica a la de la *figlina* de Darró, amb què és força factible que estiguessin interrelacionats, tal com alguns autors han expressat. És lícit, llavors, pensar que el seu abandonament té a veure amb l'aparició de la *villa* de *Clodius Aemilianus*? En aquesta tessitura podríem aventurar que s'hauria produït un fenomen «d'absorció» o de concentració d'aquests centres productors dispersos vora un assentament de més entitat, fet, tal vegada, indicatiu de la posada en pràctica de noves estratègies productives millor adaptades a la conjuntura econòmica canviant. Tanmateix, de moment només en podem deixar plantejada la hipòtesi, ja que ens manquen elements que permetin establir lligams feaents entre els establiments descrits.

Aproximació a la gestió del patrimoni fundiari i de l'activitat comercial dels *Clodii* de Tarraco

Hem orientat l'estudi que aquí presentem, bàsicament, a analitzar l'organització interna i la manera de funcionar de les explotacions rurals, qüestió per a la qual la qualitat de la informació disponible en cadascun dels assentaments estudiats resulta força desigual, cosa que condiciona el mètode d'estudi i, alhora, priva d'extreure'n una visió homogènia. Així, hem focalitzat la nostra atenció en els centres de Mas de Gomandí i el Roquís, dels quals prové el major nombre de segells sobre *instrumenta* recuperats, circumstància que ens faculta per a abordar-ne determinats aspectes.

La disponibilitat d'aquesta compilació epigràfica ens atorga, doncs, la possibilitat de reconstruir, en certa manera, el quadre de les relacions de treball en el si d'ambdós emplaçaments. D'entrada, tenim diverses marques on s'esmenten *duo* o *tria nomina* d'individus de condició lliure que tenien la ciutadania romana, entre els quals *MCLOMA* (*Marcus Clodius Martialis*), *LCM* (*Lucius Clodius Martialis?*), *Q[---]MODEST* (*Quintus? -?- Modestus*) i *ANT·VEN* (*Antonius Venustus?*, *Antistius Ven.?*). És de suposar, i així ho confirma en part l'esment de *Clodius Martialis*, que aquests personatges no estaven directament implicats en el procés de fabricació de les peces, sinó que desenvolupaven el rol de grans inversors i eren, probablement, els amos dels tallers. Quedaria pendent aleshores resoldre els lligams entre ells i la forma de participació de cada particular en el negoci. Malauradament, les dades obtingudes durant l'excavació al Roquís no han ajudat a precisar una seqüenciació cronològica clara d'aquests segells i això impedeix, en conseqüència, dirimir si els presumptes propietaris de la *figlina* ho eren tots al mateix temps, cas en el qual parlariem potser d'una empresa coparticipada, o bé n'exercien individualment la titularitat en períodes successius. Únicament la troballa de les inicials *ANT·VEN* en Pascual 1 i Dressel 2-4 ens porta a suposar que aquest fou, entre tots els esmentats, el primer a arrencar la producció amfòrica a l'assentament, ja que els noms dels altres només apareixen en Dressel 2-4, contenidor lleugerament pos-

terior a les Pascual 1, les quals d'altra banda foren fabricades en poca quantitat en aquest sector del *territorium* de Tarraco .

En un segon pla de l'organigrama intern dels tallers se situarien els supervisors directes del treball o bé els mateixos artesans encarregats de la confecció de les peces. A aquests es referirien les marques amb *nomina* o *cognomina* abreujats, entre els quals *P*, *SILVAN*, *GALLIC*, *EVPR*A, *FAVST* i *ARG*. Dins d'aquest grup cal distingir diverses fórmules de consignació onomàstica, que segurament ens remeten a d'altres tantes modalitats de relació entre aquests personatges i els *possessores* dels tallers, o entre aquells i les manufactures, que tanmateix resulten difícils de deduir de la simple lectura dels segells. Segons aquestes formulacions es poden establir dues grans categories d'estampetes: les que figuren en genitiu singular, com *EVPR*A, *GALLIC*, *SILVAN*, i potser *P*, i les expressades en nominatiu singular acompanyades d'un «*fecit*» implícit; tant en un cas com en l'altre algun cop, com veurem, van associades a altres segells amb *duo* o *tria nomina*.

Pel que fa a les primeres, no hi ha fins ara cap índex solvent que ens permeti identificar els individus que s'amaguen al darrere; únicament es pot convenir que tots, com ja hem dit, serien de condició modesta. Només per al cas de *SILVAN* es podria establir una vaga correspondència amb la cognominació del cavaller tarragoní *Lucius Licinius Silvanus Granianus*, que sota els Flavis obtingué els càrrecs de *flamen Romae et divorum Augustorum*, *praefectus orae maritimae Laetanae* i *procurator Augusti* (Caballos Rufino, 1990: 180-183, núms. 101 i 102).

Aquesta possibilitat, ara per ara indemostrable, tindria en la coincidència temporal entre l'epigrafia amfòrica i la lapidària un dels seus principals arguments, al qual afegiríem, de manera prou especulativa, una pretesa vinculació de *Licinius Silvanus* amb el comerç vinari ultramarí, col·legida d'una banda de la seva adscripció a la *gens Licinia*, que participà activament en aquest tràfic sobretot a la Laietània (Berni, Carreras i Olesi, 2005: 167-187) i, de l'altra, de la seva assumpció de la direcció de la *praefectura orae maritimae*, organisme que vetllava per la integritat del transport naval. Ultra això, hem d'assenyalar així mateix la contemporaneïtat de *Silvanus* amb l'altre *praefectus* lligat a les *figlinae* del Roquís i Mas de Gomandí, *Clodius Martialis*.

Per un altre costat, el segell *P* ens aporta un seguit de combinacions que aporten detalls interessants pel que fa a l'organització de les tasques de fabricació i de distribució dels articles elaborats als tallers. Aquesta marca se'ns presenta sobre Dressel 2-4, bé sola o bé acompanyada de *LCM* amb les variants *P+LCM* o *LCM+P*, documentades a Mas de Gomandí. Però no resta clar quin paper tindria reservat aquesta persona en tot l'entramat productiu, i hi ha la possibilitat que es tractés d'un terrissaire de la *familia* del suposat *Lucius Clodius Martialis* o bé d'un arrendatari extern en contracte de *locatio-conductio*, o tal vegada de l'intermediari responsable de la difusió del producte, que representaria el seu patró o *dominus* en ús de la *negotiatio per servos*. Igualment, s'ha de prendre en consideració l'alternança de *P+LCM* i *P* isolada en la mateixa tipologia de contenidor, cosa que potser seria indicativa de dues maneres diverses de participació en la fabricació de les Dressel 2-4, sense que estiguem en condicions de certificar si tal evolució tingué lloc en

ordre cronològic o, per contra, s'hi adoptava una solució o una altra segons l'avinentesa. Hi hem d'apuntar que, fins ara, només es té coneixement de l'exportació de recipients amb el segell *LCM+P*. Fos com fos, allò que en aparença se'ns afigura més diàfanament és que l'àmbit de competència de *P* se centrava en la parcel·la de les àmfores i que ho feia en exclusiva a la bòbila de Mas de Gomandí, ja que desconeixem qualsevol referència a aquesta estampeta per a la seva homòloga del Roquís. En aquest sentit, l'aparició en solitari de *LCM* sobre *tegulae* en ambdós centres resulta simptomàtica d'una certa dissociació en la gestió d'ambdues categories ceràmiques, fet que potser cal atribuir, entre d'altres, a una diferent consideració del seu aprofitament mercantil, amb el benentès que els materials de construcció revestien valor *per se*, o sia eren una *merx*, mentre que les àmfores, al marge de la seva esporàdica venda com a *instrumenta*, no eren considerades ben bé mercaderies, sinó objectes funcionals destinats al transport de líquids.

Presumiblement, l'estratègia productiva dels materials edilicis compartia força similituds amb la dels *dolia*, dels quals la configuració onomàstica dels seus segells ens proporciona indicacions més explícites. En els dos que aquí analitzem, *MCMART+FAVSTI* i *CLM[A]R+ARG*, el primer nom figura en genitiu singular —*M(arci) C(lodii) MART(ialis)* i *CL(odii) MAR(tialis)*—, mentre que el segon està en nominatiu —*FAVSTI(nus) (fecit)* i *ARG(...)* (*fecit*). Aquesta composició ens permet asseverar, gairebé sense dubtes, que el propietari de la *figlina* d'origen de les peces era *Marcus Clodius Martialis*, mentre que *Faustinus* i el desconegut *Arg(...)* s'haurien d'assimilar a dos artesans, com denota el «*fecit*» sobreentès. Malgrat que la vinculació entre els operaris i l'hipotètic amo dels tallers no queda satisfactòriament explicada a través de les marques, ens inclinem per pensar que serien individus de condició lliure subjectes a un conveni de locació. Descartem, doncs, a priori que formessin part del personal sota tutela directa de *Martialis*, ja que cap element del text epigràfic no sembla apuntar en aquesta direcció. La manera de segellar els *dolia* contrasta fortament amb la de les Dressel 2-4, on s'esmenta la nomenclatura del cavaller tarragoní (*MCLOMA*) en solitari, cosa que ens atorgaria una nova prova a favor de considerar la fabricació amfòrica com a ocupació nítidament separada de la resta de tasques desenvolupades als tallers i amb unes pautes de producció pròpies.

Almenys pel que fa als centres aquí estudiats, es podria suggerir que l'ús de lliberts es reservà preferentment per a l'administració fundiària i per a la conducció d'altres *negotia*, tal vegada de natura mercantil. En la primera conjuntura se situaria *Quintus Clodius Evangelus*, possible gestor de la *villa* de les Parades de Sant Bartomeu a nom del seu suposat patró, el senador *Quintus Clodius Rufinus*. De totes maneres, hem de matisar que aquesta no constitueix l'única conjectura viable, ja que també cap l'eventualitat que *Evangelus* fos, en realitat, el *possessor* de l'establiment. En la segona, trobaríem *Caius Clodius Amarantus* i *Caius Clodius Charitonis*, els quals podrien haver prestat serveis en determinats afers per delegació dels *Caii Clodii* locals, cosa que potser explicaria el fet que haguessin assolit un notable estatus social. Anàlogament hauria succeït en el cas del sevir *Clodius Musaeus*, malgrat que tampoc s'ha d'obviar que tots aquests personatges haguessin amassat les seves fortunes bé per herència, bé a través de la gerència directa d'empreses pròpies.

Al marge d'aquesta xarxa d'individus dependents, fins ara molt mal coneguda, els *Clodii* de *Tarraco* s'haurien recolzat també, en l'exercici de les seves diligències econòmiques, tant en la seva privilegiada posició en el terreny polític com en els contactes que, per mitjà de la política, haurien establert amb altres membres de les elits cíviques i imperials. Això es palesa especialment en la figura de *Clodius Martialis*, qui com a *praefectus Insularum Balarum* i versemblantment *praefectus orae maritimae*, supervisava unes rutes nàutiques per on, cal suposar, transitava una part dels articles exportats des de l'*ager Tarraconensis*. En ell, doncs, la faceta pública i la privada restaven recíprocament imbricades. El seu cas considerem que no devia ser inusual, encara que, ara com ara, és el més il·lustratiu, atès que el resseguiment d'aquests aspectes en la resta d'integrants de la *gens Clodia* tarragonina fa de més mal precisar. Com hem reflectit en el breu estudi prosopogràfic exposat més amunt, s'intueixen, per bé que estan lluny de confirmar-se, alguns lligams, directes o indirectes, dels *Clodii* amb persones ben situades dins els òrgans de govern ciutadans o en l'àmbit funcional provincial. En aquest sentit, cal destacar una presumpta connexió amb el cavaller narbonès i *praefectus orae maritimae* *Marcus Porcius*, que s'hauria materialitzat a través del matrimoni entre el *liberti* *Clodius Musaeus* i *Porcia Hieronis*. De moment, però, no disposem de dades concloents per a confirmar aquesta teoria, que es fonamenta, exclusivament, en la contemporaneïtat dels subjectes esmentats.

El declivi dels *Clodii* tarragonins. Una qüestió política?

L'ocupació dels establiments rurals del *territorium* de *Tarraco* vinculats als *Clodii*, aparentment no depassà les darreres dècades del segle II o les inicials del III dC; sembla que s'abandona definitivament a partir de llavors. Tot i així, aquestes cronologies finals han de ser preses amb precaució, ja que de tots els llocs esmentats només el Roquís ha estat objecte d'intervenció arqueològica, per bé que tampoc no ha servit per precisar el moment d'obliteració del conjunt. En aquest sentit, els nivells de reblliment de les estructures de la bòbila reusenca contenien, com a fòssil director, escassos fragments de sigil·lada africana A, amb predomini de les formes Lamb. 1b i Lamb. 2a, amb un dilatat període de circulació. A la poca concreció temporal que ens aporta la tipologia ceràmica cal sumar, a més, la troballa d'un conjunt de TSA A/D, concentrat en un únic estrat, cosa que fa pensar en alguna mena de continuïtat, tot i que precària, del complex fins com a mínim mitjan segle III dC. Quant a la resta d'emplaçaments, les prospeccions en superfície han identificat repertoris ceràmics amb presència de TSA A com a material més modern. En constitueix l'única excepció Mas de Gomandí, on l'horitzó cronològic més tardà el marquen, fins ara, alguns informes de sigil·lada hispànica i el motllo per a la fabricació de Drag, 37, que hem de situar grosso modo en època flàvia o temps immediatament posterior.

La desaparició gairebé simultània dels assentaments respondria a diversos aspectes, conjunturals i estructurals, complicats d'examinar i de dilucidar sobre el terreny. En tot

cas, no es poden desvincular els processos evidenciats en aquests indrets de la dinàmica observable arreu de l'*ager Tarraconensis*, on vers la segona meitat del segle II dC es constata un canvi gradual en el patró de distribució dels nuclis agrícoles que comportà, com a conseqüència més visible, una dràstica reducció del seu nombre i, alhora, importants reformes en aquells que restaren actius. Des d'una perspectiva generalista, tals mutacions no constitueixen sinó el reflex de transformacions més profundes en el panorama politico-social ciutadà, les quals al seu torn afectaren els modes de producció, la capacitat econòmica i la vertebració institucional de la *civitas*, tot fent sorgir noves formes de relació i dependència interpersonal que, en molts aspectes, anticiparen les imperants durant el Baix Imperi.

En paral·lel a això s'adverteixen remodelacions funcionals en molts dels assentaments que pervisqueren fins a l'etapa baiximperial, les quals derivaren vers dos pols oposats: la monumentalització d'alguns indrets i la «ruralització» d'altres, principalment antigues *villae*. En el desenvolupament d'aquesta inclinació, que ja es manifesta puntualment a la primera centúria de l'Era i que es generalitza cap a les acaballes del segle II dC i durant el III dC, intervingueren factors de caire sociològic i econòmic, els quals s'afegiren als derivats del context històric ressenyat. Hi hem de parar especial esment en les transformacions en les estratègies d'ordenació interna dels *fundi* dutes a terme per iniciativa personal dels seus amos, i esperonades potser pels canvis en el model productiu global. Aquestes tendències, a les quals cal atribuir també l'abandonament de determinats nuclis dispersos, pensem que obeïren, d'un costat, a la gradual concentració de la propietat rústica i, de l'altre, a la fluïdesa en la transmissió del patrimoni immobiliari estimulada per les inversions en terres a l'*ager Tarraconensis* com a instrument de promoció social.

Resulta imprescindible tenir en compte totes aquests aspectes per a entendre la multiplicitat de circumstàncies que podrien haver intercedit en allò que sembla que fou la fi de les possessions dels *Clodii* al rerepaís tarragoní. Tanmateix, algunes coincidències cronològiques ens empenyen a explorar una altra via, la política. Entre els anys 196 i 197 la *Citerior* es veié involucrada de ple en la guerra entre Septimi Sever i Clodi Albí. Els màxims representants provincials, amb el governador *Novius Rufus* al capdavant, secundats per un grup de senadors i aristòcrates terratinents, s'alinearen en el bàndol d'aquell. Les raons d'aquest posicionament no resulten clares. Tradicionalment s'ha suposat que darrere d'aquesta actitud s'amagaven interessos comercials del clan hispà, recelós que si la direcció de l'Imperi queia en mans d'un africà no faria sinó beneficiar encara més la puixant economia de l'*Africa* en detriment de la resta de territoris occidentals. De totes maneres, com puntualitza A. Montenegro (1988: 342), resulta difícil sostenir tal tesi si considerem que Clodi Albí també era d'origen africà. Per la seva banda, J.B. Tsirkin (1987: 257) creu que *Hispania* no fou monolíticament antiseveriana, sinó que hi hagué una divisió entre les zones més romanitzades, costa mediterrània de la *Citerior* i la *Baetica*, partidàries d'Albí, i les poblacions de l'interior peninsular, que servaren una postura favorable a Septimi Sever. Addueix com a prova de l'escissió partidista el fet que la *Legio VII Gemina* es mantingués fidel a Sever, per la qual cosa fou cognominada *Pia*. En aquest sentit, J.M. Roldán Hervás (1974: 154-155 i 227-229) indica que, davant la manca de soldats professionals, les forces

dels seguidors d'Albí a *Hispania* es van haver de nodrir de milícies irregulars formades a corre-cuita amb l'allistament de personal civil.

Després de la desfeta i l'execució de Clodi Albí a *Tinurtium* (197 dC), fou enviat immediatament a la Península el lloctinent severià *Tiberius Claudius Candidus*, per a combatre els focus de resistència que hi romanien. En concret, la *Tarraconensis*, o si més no els territoris de la seva façana mediterrània, havien esdevingut un important baluard dels acòlits d'Albí; *Tarraco* fou presumiblement un dels epicentres des d'on se sostingué la lluita (cfr. RIT 130). Arran de la total victòria obtinguda per *Claudius Candidus* sobre els rebels, es desfermà en aquestes regions una curta, però ferotge, repressió en la qual perderen la vida els principals adversaris de la causa de Sever. Entre les personalitats que foren condemnades a la pena capital hi havia el mateix *Novius Rufus* i dos membres de l'orde senatorial, oriünds segurament de *Tarraco*, *Clodius Rufinus* i *Fabius Paulinus*. Més enllà de les execucions, es decretà la confiscació dels béns patrimonials dels vençuts, mesurà que colpí especialment les riques hisendes bètiques (Remesal, 1996).

Les relativament ben conegudes seqüeles que deixà la Guerra Civil a la *Baetica* contrasten amb la pràctica absència d'informacions per a avaluar-ne el seu impacte a la *Tarraconensis*, malgrat que, com a focus antiseverià, és lògic pensar que s'hi dugueren a terme actuacions similars a les esdevingudes a la demarcació veïna. De totes maneres, en aquest sentit només tenim notícia del nomenament, els anys immediatament subsegüents al 197 dC, d'un *censitor Hispaniae Citerioris* en la figura de *Quintus Gadius Rufus* (CIL II 4142), que potser calgui vincular amb eventuals espolis practicats contra els represaliats. Dins d'aquest marc, doncs, no seria inversemblant plantejar l'existència d'afectacions a la propietat dels *Clodii* tarragonins, justificades per la militància de *Clodius Rufinus* en el partit d'Albí. En podríem trobar un exemple tangible en l'assentament de les Parades de Sant Bartomeu, que com ja hem dit potser estaria relacionat amb el senador a través del llibert *Quintus Clodius Evangelus*. Tanmateix, a l'hora d'establir connexions entre els fets històrics i l'evolució d'aquest emplaçament, topem de nou amb la vaguetat de la cronologia i l'absència de dades arqueològiques contextualitzades. Així, mentre la inscripció d'*Evangelus* (RIT 916) s'ha ubicat imprecisament en el segle III dC, els conjunts de cultura material trobats difícilment excedeixen el primer terç de la centúria. Davant d'això, no resulta factible fixar el moment final de la *villa*, obstacle que, pel que fa al tema que aquí abordem, suscita dues línies interpretatives contraposades: si acceptem la datació epigràfica, conclouríem que la hisenda hauria restat immune als efectes d'una possible acció punitiva per part de les noves autoritats; en canvi, si ens cenyim a aquella que ens aporta la ceràmica, seria viable posar en hipotètica concomitància el despoblament de l'indret amb les conseqüències d'aquell episodi. En tot cas, els detalls amb què comptem són força escassos i la qüestió resta, irremissiblement, oberta.

A banda de les teòriques repercussions polítiques directes, l'ascens al poder de la dinastia Severa dugué aparellada una reorientació dels fluxos comercials a escala imperial que, si bé no estem en condicions d'estimar el grau real de la seva incidència, indirectament degué significar un sotrac per a les explotacions radicades al *territorium* tarragoní,

com les de la *gens Clodia*. Tot i no haver-hi prou elements per a establir una relació de causa-efecte, és plausible plantejar que les directrius aplicades des dels òrgans de l'Estat podrien haver alterat alguns equilibris comercials a la Mediterrània occidental i assentat d'aquesta manera les bases per a una lenta, però inexorable, regionalització del comerç de certes zones de la Península, com ara el nord-est de la *Citerior*. En paral·lel, el creixement de les exportacions des de l'*Africa* i la *Tripolitania* resulta un altre factor a tenir en compte en tot aquest procés, si bé tal circumstància no pot ser presa com a detonant de l'aparent rarefacció mercantil que registra el rerepaís tarragoní. Un dels sectors més castigats per l'aparent regionalització comercial fou, a l'*ager Tarraconensis*, el vinícola, segons que es desprèn del tancament de la majoria de *figlinae* i del previsible cessament de la fabricació a gran escala de recipients amfòrics.

En última instància hem d'incidir en la concordança temporal entre la desaparició del *nomen Clodius* del repertori prosopogràfic tarragoní i la contesa civil del 196-197, coincidència que, no obstant això, admet alguns comentaris en vistes a extreure'n qualsevol deducció apriorística. Per començar, s'ha de recalcar que la *Clodia* no fou l'única *gens* que deixà de consignar-se a les inscripcions ciutadanes cap a les acaballes del segle II dC. De fet, els gentilicis recollits en l'epigrafia del Baix Imperi representen només un 25 % del total dels inventariats per al període altimperial, dels quals gairebé un 6 % es documenta per primer cop a la *civitas*. Les causes d'aquesta davallada, tant en l'onomàstica com en el nombre absolut de pedestals, tenen un rerefons complex, reflex de mutacions profundes en l'entramat socioeconòmic i en el sistema de valors de l'aristocràcia. Com a breu aclariment, assenyalarem tan sols que, en aquest descens hi concorregueren, entre d'altres condicionants, l'accentuació de la divisió entre *honestiores* i *humiliores* i la progressiva basculació del poder de les elits de la ciutat vers el *territorium*. Tal desplaçament, pensem, provocà a l'ensens el trasllat de les formes d'autorepresentació del medi urbà cap al camp, fent que variés la seva exteriorització, fenomen que coincidiria amb l'embelliment de les *villae*.

Conclusions

Els *Clodii* constituïren una de les *gentes* poderoses de la ciutat al llarg de l'Alt Imperi; per bé que potser calgui remuntar la seva presència a estadis precedents, es palesa de manera clara en època flàvia, i n'és el primer integrant documentat el cavaller *Marcus Clodius Martialis*. Fou, doncs, a partir del tercer quart del segle I dC, i especialment durant el II dC, quan la *gens Clodia* tarragonina mostrà símptomes d'un gran dinamisme, fins al punt que possiblement cap a la segona meitat d'aquella centúria un dels seus membres, *Quintus Clodius Rufinus*, aconseguí ingressar a l'orde senatorial. La puixança i estatus assolits per aquest grup gentilici es recolzaven, en bona mesura, en la participació d'alguns dels seus integrants en diversos *negotia* radicats a l'*ager Tarraconensis*, on posseïen un ric patrimoni fundiari. Destaca sobretot la seva intervenció en el sector terrissaire i el vinícola, ambdós de

summa importància en el desenvolupament econòmic de la *civitas* ocorregut en els primers compassos de l'etapa imperial. Una xarxa de lliberts i personal dependent, junt amb els sòlids llaços contrets amb d'altres influents famílies ciutadanes, completaven l'entramat sobre en què es basava l'ascendent social d'aquesta *gens*.

Per a l'hipotètic declivi dels *Clodii* tarragonins vers les dècades finals del segle II o començaments del III dC, hi ha diversos indicadors de múltiple lectura i difícils de referir a una circumstància concreta. Entre els més significatius, hi hem d'esmentar l'abandonament de la majoria d'assentaments que, en algun moment, els havien pertangut, a excepció de Darró, que tanmateix patí una important remodelació entre els anys 220 i 240 dC, potser demostrativa d'un canvi de propietari, i la desaparició del seu *nomen* de l'epigrafia commemorativa de *Tarraco*. Com hem vist, tots ells s'emmarquen dins d'una conjuntura històrica àmplia que es pot aplicar al conjunt de la comunitat cívica. En aquest ordre de coses, i tenint en compte, a més, la manca d'informacions precises, resulta aventurat mirar d'establir una relació de causa-efecte entre l'aparent eclipsi de la *gens Clodia* i les conseqüències de la Guerra Civil del 196-197. No obstant això, a parer nostre hi ha prou traces, per bé que inconnexes i encara molt mal conegudes, per a proposar que aquest succés interferí directament o indirecta sobre els béns i les fonts de riquesa d'aquell grup familiar. En tot cas, però, aquesta interferència fou només un dels factors que hauria contribuït a l'ensulsiada del *Clodii* locals.

Short text

Urban elites and rural property in Early roman Period. The case of the *Clodii* of *Tarraco*

Recent studies of the inscriptions on *instrumenta* coming from the Roman sites of the western zone of Camp de Tarragona have resulted in the identification of an influential personage of early imperial *Tarraco*, *Marcus Clodius Martialis* whose name had been found in various rural settlements in that sector. The discovery takes a special significance as it is one of the few cases in which it is possible to relate certain rural sites with a member of the citizen elite, whose political career is also quite well known. Taking this important discovery as a starting

point, we have tried to follow what we know about the history of *gens Clodia* in *Tarraco* through the information provided by the inscriptions. Within the rich epigraphic corpus of *Tarraco* we have fourteen members of the *gens Clodia* established in the city or in anyone of the settlements placed in its *territorium*. To these evidences the aforementioned stamps on *instrumenta* must be added. This documentation shows that local *Clodii* were well set up in the *civitas Tarraconensis*, accessing, some of them, to the *colonia*'s highest magistracies.

These are the cases of *Marcus Clodius Martialis*, belonging to the *ordo equester*, who was *flamen, quaestor, duovir, praefectus fabrum, praefectus insularum Baliae* and, probably, *praefectus orae maritimae* and that of *Lucius Clodius Ingegnus*, born in Majorcan town of *Palma*, who, after all municipal honors in his native land held, came to Tarraco to take the *provincia Hispania Citerior's* flaminiate. Between the *liberti* related to this *gens*, can be named *Clodius Musaeus, sevir Augusti, Caius Clodius* and *Caius Clodius Amarantus Privatus*, both a certain *Caius Clodius' liberti* (RIT 543) who would be feasible to identify with *Caius Clodius Aemilianus*, Darró *villa's* owner, and *Caius Clodius Chariton* (RIT 457), perhaps linked to the predicted *Clodius Aemilianus*. Special mention deserves *Clodia Rufina* (RIT 458), *Quintus Clodius' daughter*, in which several authors have recognized the senator *Quintus Clodius Rufinus, legatus Augusti pro Praetore Numidiae* (CIL VIII 4211), between 190 and 192, under Commodus and *magister fratrum Arvalium* in Rome in 193 AD (CIL VI 2102), executed by Septimius Severus after the civil war of 196-197 AD. Accepting this theory a probably bond between *Quintus Clodius Rufinus* and the *libertus Quintus Clodius Evangelus* identified in a sarcophagus discovered in the chapel of Mare de Déu de la Riera (les Borges del Camp), neighboring the *villa* of Parades de Sant Bartomeu, can be suspected. The list of *Clodii* from Tarraco is completed with several personages whose biography is nowadays unknown. Among them we collected the names of *Tertullina Clodia, Clodia Orbiana, Canilla Clodia, Clodius Fuscus* and *Clodius Felicio*.

All the epigraphic references on *Clodii* in Tarraco are inserted in the chronological gap ruled between the early first century AD and first half of third century AD. The most modern of them is *Clodius Evangelus' one*, dated by G. Alföldy, according to the formal characteristics of the sarcophagus where the inscription was recorded, in the third century with no more precisions. In later times all traces concerning this *nomen* disappears.

The great influence that the *Clodii* had in civic policy is also reflected in Tarraco's *territorium*, where the members of this *gens* were in possession of several farms. Nowadays, this *nomen* has been identified in the sites of Mas d'en Toda (Riudoms), Darró (Vilanova), Parades de Sant Bartomeu (les Borges del Camp), Mas de Corts (Reus) and Mas de Gomandí (Riudoms); the first three ones are, probably, *villae*, whereas the resting ones must be included in the general category of rural settlements. On appearance, except for Darró, the *Clodii's* possessions tended to concentrate on the right bank of the river Francolí, particularly in a fairly narrow strip covering the central area of Baix Camp between the towns of Reus and Botarell.

The supposedly *villa* of Mas d'en Toda seems that had been the guiding center of a settlements' crowd with a common owner's in which would be included the satellite places of Mas de Corts and Mas de Gomandí. Therefore, these three settlements would be part of a unique property, although the parcels were scattered within the cadastral plan. The identification of inscriptions on *instrumenta* in all mentioned sites alluding to *Clodii* reinforces this point of view.

These stamps are MCLOMA, LCM, LCM + P, MCMART+FAVST and CLM +ARG. The first two, printed respectively on a neck of a local wine amphora Dressel 2-4 and on *tegula*, come from Mas de Corts; the next two, one printed on local Dressel 2-4 (LCM+P) and the other (MCMART+FAVST) on *dolium*, were recovered at Mas de Gomandí, the last one was found at Mas d'en Toda printed on *dolium*. The names hid behind these initials appear to be, on one hand, that of the knight *Marcus Clodius Martialis* - M(arcii) CLO(dii) MA(rtialis); M(arcii) C(lodii) MART(ialis) + FAVST(inus) (*fecit*); CL(odii) M(artialis)+ ARG (...) (*fecit*) - and, on the other, perhaps, that of a unknown *Lucius Clodius Martialis* - L(ucii?) C(lodii?) M(artialis?); L(ucii?) C(lodii?) M(artialis?)+P (...) -

Regarding Parades de Sant Bartomeu, this possible *villa* is implemented in a rural area where early imperial habitat density gets low levels. In fact, the closest settlement is that of Mas del Vernis (Botarell), around one kilometre far away from the site. During a survey recently carried out in this place, some fragments of *tegulae*, *opus signinum* flooring, Roman common pottery and also a stone block probably used as counterpoise were documented. These evidences and topographical location of the site, placed on a small isolated hill, suggest that a kind of pressing structure stayed there which probably depended on the *villa* of Parades de Sant Bartomeu. In addition there are indications of the presence of a second Roman site at Mas d'en Giol.

Finally, regarding the site of Darró, the rise of a wine press and an amphora *figlina* is detected there in the late first century BC. At the beginning of the second century AD a magnificent *villa* was built next to these constructions. This *villa* was structured around a front wall behind that some rooms were orthogonally placed. This evolutionary scheme is interesting because it suggests that, at least here, the development *villa*'s system of production preceded in several decades to its specific architectural expression. During the High-imperial time, Darró was inserted into a densely populated area within that were the settlements of El Bosquet (Sant Pere de Ribes), Solicrup I (Vilanova i la Geltrú), Garrofer de la Cisterna (Sant Pere de Ribes), Racó de Santa Llúcia (Vilanova i la Geltrú), Torre de Sant Joan d'Enveja (Vilanova i la Geltrú), Pujada del Mas d'en Perris (Vilanova i la Geltrú), Turó del Pi Cremat (Vilanova i la Geltrú), Serra dels Paranys (Sitges) and Puigmoltó (Sant Pere de Ribes). Most of them are not excavated, so their architectural plan is unknown and, consequently, it becomes impossible try to make an interpretation in this regard. However, three of them, El Bosquet, Garrofer de la Cisterna and Solicrup got some archaeo-

logical works, showing an architectural pattern that suggests their involvement in an extensive spatial domain, probably a *fundus*. Particularly relevant are the cases of El Bosquet, an small independent wine plant, in operation from latest decades BC to the end of first century AD, consisting of four tanks and several *dolia* arranged in a storage area, and Garrofer de la Cisterna, a simple small-sized rural construction, occupied only during the first century AD.

In view of what we have been writing is clear that some of *Clodii* from Tarraco invested part of their fortune in productive activities based in the town's *hinterland*. The highest moment in the economical development of these *gens* into Tarraco's *territorium* took place from Flavius age to the second century ending. However, in the following century, all epigraphic evidence about their presence in *civitas Tarraconensis* disappeared. This is subsequent to the closing of Mas de Corts and Mas de Gomandí potteries as well as to the abandon of the Parades de Sant Bartomeu *villa*. These symptoms lead us to infer a possible decline of the ancient *Clodii*'s influence in the administrative apparatus of Tarraco, although their example could not be taken as an isolated case. Towards the second half of the second century AD a gradual change in the rural distribution pattern happens in the whole *ager Tarraconensis*, whose more visible result was a drastic reduction of the number of settlements. In our opinion, these mutations are a reflection of deeper changes in the political and social citizen order, which in turn affected production strategies and forms of land tenure. Similarly, the number of registrations of urban epigraphy suffered a steep decline, which was produced, among other considerations, by changes operated in the local elites' value system and their progressive migration from city to the countryside. Despite these general factors, in the late second century AD the *gens Clodia* from Tarraco was heavily stricken by a political event. It was the victory of *Septimius Severus* against *Clodius Albinus* (196-197 AD) that

brought a brief but fierce repression of defeated candidate's supporters, one of them the senator *Quintus Clodius Rufinus*, born, as it is believed, in Tarraco. The inscription found at Parades de Sant Bartomeu allusive to *Quintus Clodius Evangelus*, perhaps a *Rufinus' libertus*, could be taken as a witness concerning to that confrontation, and also as an evidence of the war consequences

over Clodius' rural property. In this sense, the archaeological data available for Parades de Sant Bartomeu shows that this *villa* was not occupied beyond the first third of the third century AD. One of the hypotheses, although not proved, is that the abandon may be due to the repression carried out by Septimius Severus against their political rivals.

Bibliografia

ALFÖLDY, G., 1975, *Die römische Inschriften von Tarraco*, Berlín.

ALFÖLDY, G., 2003, Sociedad y epigrafía en Tarraco, a S. ARMANI, B. HURLET-MARTINEAU i A. U. STYLOW (ed.), *Epigrafía y sociedad en Hispania durante el Alto Imperio: estructuras y relaciones sociales*, Acta Antiqua Complutensis IV, Alcalá de Henares, 159-176.

ARCE, J., 1988, *España entre el mundo antiguo y el mundo medieval*, Madrid.

AROLA, R. i BEA, D., 2002, La vil·la romana de l'Hort del Pelat (Riudoms, Baix Camp), *Butlletí Arqueològic* 24, Tarragona, 75-91.

ARRAYÁS, I., 2005, *Morfología histórica del territorium de Tarraco (ss. III-I aC)*, Col·lecció Instrumenta 19, Barcelona.

BARBIERI, G., 1952, *L'albo senatorio da Septimio Severo a Carino*, Roma.

BERNI, P., 2010, Epigrafía sobre amphorae, tegulae, imbrex i dolia a l'àrea occidental del Camp de Tarragona, a D. GOROSTIDI (ed.), *Ager Tarraconensis* 3. *Les inscripcions romanes*, Tarragona.

BERNI, P., CARRERAS, C. i OLESTI, O., 2005, La gens Licinia y el nordeste peninsular: una aproximación al estudio de las formas de propiedad y de gestión de un rico patrimonio familiar, *Archivo Español de Arqueología* 78, 167-187.

BERNI, P., 2011, Nota sobre un nou segell ANT-VEN de la producció amfòrica de Mas d'en Corts (Reus), a M. PREVOSTI i J. GUITART (dirs.), *Ager Tarraconensis* 2. *El poblament*, Tarragona, 490-495.

BOSCH, J. i MIRET, J., 1985, El Bosquet (Sant Pere de Ribes). Una planta per a l'elaboració de vi i la seva distribució, *Actes del I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, 228-232.

CABALLOS RUFINO, A., 1990, *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, Écija.

CABRELLES, I. i GEBELLÍ, P., 2011, La terrisseria romana del Mas d'en Corts (Reus), a M. PREVOSTI i J. GUITART (dirs.), *Ager Tarraconensis* 2. *El poblament*, Tarragona, 496-546.

CAVALLÉ, T., 1905, Cuatro palabras y otras tantas reflexiones sobre agricultura (continuación), *El Campo* 42, Valls, 165.

FERRER, M., 1978, Notes d'arqueologia de Catalunya. Les Borges del Camp, *Informació Arqueològica* 26, 33.

FREED, J., 1998, Stamped Tarraconensian Dressel 2-4 at Carthage, *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, 350-356.

- GABRIELLI, C., 1995-1996, L'aristocrazia senatoria ispanica, nel corso del III e del IV secolo dC. Dall'avvento di Settimio Severo alla morte di Theodosio (193 dC-395 dC), *Studia Historica, Historia Antiqua* 13-14, 331-377.
- GARCÍA, J.M., LEZANA, S., MIRET, M. i MORAGAS, N., 1990, El Garrofer de la Cisterna: un assentament romà i medieval a Sant Pere de Ribes, *Miscel·lània Penedesenca* 14, 49-70.
- GEBELLÍ, P., 1995, *La producció d'àmfores al Camp de Tarragona a l'Alt Imperi*, Tarragona [Tesi de llicenciatura inèdita].
- GEBELLÍ, P., 2007, *El Roquís (Reus, Baix Camp). Una bòbila romana a l'ager de Tarraco*, Reus.
- GOROSTIDI, D. (ed.), 2010, *Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes*, Tarragona.
- JÁRREGA, R., 1995, Les àmfores romanes del Camp de Tarragona i la producció de vi tarraconense, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 5, Lleida, 179-194.
- JÁRREGA, R. i ABELA, J., 2011, Producció i importació de ceràmiques a l'ager Tarraconensis. Una aproximació a l'economia del Camp de Tarragona en època romana, a M. PREVOSTI i J. GUITART (dirs.), *Ager Tarraconensis 2. El poblament*, Tarragona, 141-207.
- JÁRREGA, R. i OTIÑA, P., 2008, Un tipo de ánfora tarraconense medioimperial (siglos II-III): la Dressel 2-4 evolucionada, *SFECAG Actes du Congrès de L'Escala-Empúries*, 281-287.
- JÁRREGA, R. i PREVOSTI, M., 2011, Figlinae tarraconenses. La producció ceràmica a l'ager Tarraconensis, a M. PREVOSTI i J. GUITART (dirs.), *Ager Tarraconensis 2. El poblament*, Tarragona, 455-489.
- JOVÉ, F., 1996, *Excursió històrico-cultural als masos de la Quadra dels Tascals*, Les Borges del Camp.
- KÖPPEL, E., 1993, La escultura del entorno de Tarraco: las villae, *Actas de la I Reunión sobre escultura romana en Hispania*, Madrid, 226-236.
- LAMBRECHTS, P., 1972, *La composition du Sénat romain de l'accession au trône d'Hadrien à la mort de Commode (117-192)*, Roma.
- LÓPEZ MULLOR, A. i FIERRO, J., 1988, Darreres intervencions a l'assentament ibèric i vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú), *Tribuna d'Arqueologia*, 1987-88, 61-68.
- LÓPEZ MULLOR, A., FIERRO, J. i CAIXAL, A., 2008, Les vil·les romanes del sector meridional de l'ager Barcinonensis i el septentrional de l'ager Tarraconensis, a V. REVILLA, J.-R. GONZÁLEZ i M. PREVOSTI (eds.), *Actes del Simposi: les vil·les romanes a la Tarraconensis*, vol. 1, Barcelona, 125-144.
- MASSÓ, J., 1983, El forn de l'Espluga Pobra de Reus, *Actualitat de Reus* 47, Reus, 7.
- MASSÓ, J., 2003, Reus antic, a P. ANGUERA (dir.), *Història general de Reus*, Reus, 35-84.
- MASSÓ, J., 1986, Localització d'una vil·la romana a les Parades de Sant Bartomeu, *La Borja* 8, Les Borges del Camp, 12-13.
- MASSÓ, J., 1998, Dades sobre la producció d'àmfores de vi romanes en el sector occidental del Camp de Tarragona, *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Badalona, 283-288.
- MASSÓ, J., 2006, L'escultura de Bacus procedent del Murtrar (Riudoms), *Informatiu Museus* 33, Reus, 4-5.
- MASSÓ, J., 1997, Notes sobre la troballa i desaparició d'una nina articulada romana a la partida de les Planes del Roquís, *Lo Floc* 153, Riudoms, 11-13.
- MONTENEGRO, A. 1988, Evolución política durante las dinastías julio-claudia y flavia. Emperadores hispanos, antoninos y severos, *Historia de España Antigua II. Hispania romana*, Madrid.
- REMESAL, J., 1996, Mummius Secundinus, el Kalendarium Vegetianum y las confiscaciones de Severo en la Bética (SHA, Severus, 12.13), *Gerión* 14, 195-221.
- REVILLA, V., 1995, *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.c.–III d.C.)*, Barcelona.

REVILLA, V., 2008, La producción anfórica en el sector meridional de Cataluña: prácticas artesanales, viticultura y representaciones culturales, a A. LÓPEZ MULLOR i X. AQUILUÉ (coord.), *La producció i el comerç de les àmfores de la província Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch, Actes de les Jornades d'Estudi (17 i 18 de novembre de 2005)*, Barcelona, 189-226.

ROLDÁN HERVÁS, J.M., 1974, *Hispania y el ejército romano*, Salamanca.

ROMERO, V., 1986, Els forns de ceràmica romana al Baix Camp, *L'Om* 211, Riudoms, 38-39.

TARRATS, F., MACIAS, J.M., RAMÓN, E. i REMOLÀ, J.A., 2000, Nuevas excavaciones en la villa romana de Els Munts (Altafulla, Ager Tarraconensis), estudio preliminar, *Madridrer Mitteilungen* 41, 358-379.

TSIRKIN, J.B., 1987, The crisis of antique society in Spain in the third century, *Gerión* 5, 253-270.

VILASECA, A. i ADIEGO, P., 2000, El centre de producció ceràmic de les Planes del Roquís, Reus (Baix Camp), *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*, Documents d'Arqueologia Clàssica 3, Tarragona, 275-286.